

Leven in verhalen

*Begeleiden met mythen,
sprookjes en gedichten
rond vragen op de levensweg*

Michiel de Ronde

Eburon
Utrecht 2019

ISBN 978-94-6301-275-1

Uitgeverij Eburon
info@eburon.nl/www.eburon.nl

Foto omslag: *Erfenis*, Michiel de Ronde
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

© 2019. Michiel de Ronde. Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enigerlei vorm of op enigerlei wijze zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Inleiding	11
Hoofdstuk 1: Identiteit – Reflecties bij het prentenboek ‘Kikker is Kikker’ van Max Velthuijs	19
Hoofdstuk 2: Droom en bestemming – Wandelen in het verhaal van Jozef	47
Hoofdstuk 3: Dwalen in het sprookjesbos – Op zoek naar een tweede primitiviteit met Roodkapje en de wolf	69
Hoofdstuk 4: Vernieuwing en meerstemmigheid – Op zoek naar een narratieve ethiek	87
Hoofdstuk 5: De loopbaan van de Gelaarsde kat – Levenslessen op de weg van zijn en worden	109
Hoofdstuk 6: Licht uit zwarte spiegelgrond – Martinus Nijhoff als leermeester in zelfreflectie	133
Hoofdstuk 7: Dichter bij de stilte van het moment der waarheid – Begeleidingskundige bespiegelingen bij ‘Het uur U’ van Martinus Nijhoff	145
Hoofdstuk 8: De trainer als troubadour – Begeleiden als het scheppen van een overgangsgebied	177
Nabeschouwing	189

Voorwoord

Elk boek heeft zijn eigen verhaal en zijn eigen geschiedenis. Deze bundel over verhalen en het gebruik ervan in begeleidingssituaties heeft al een lange reis achter de rug. Veel van de teksten die hier opgenomen zijn, hebben ook al elders, in tijdschriften of verzamelbundels, het licht gezien. Dat ze nu, allemaal in licht bewerkte vorm, bij elkaar komen in één band, betekent in zekere zin dat ze een thuis krijgen: de afzonderlijke hoofdstukken in dit boek vinden hier hun plek waar ze elkaar aanvullen, verrijken en misschien ook nuanceren. Tegelijk bewaren ze hun zelfstandigheid.

De aanvang van de verschillende hoofdstukken ligt overigens nog weer verder terug dan hun eerste verschijningsdatum. Veelal zijn het gebeurtenissen in begeleidingscontexten en onderwijsituaties die de aanzet vormden tot verdere uitwerking en verwoording van de eerste gedachte. Het is onmogelijk om iedere cliënt, student en geïnteresseerde deelnemer afzonderlijk te bedanken, maar zonder hun bereidheid om zichzelf op het spel te zetten en in het verhaal te brengen, en zonder hun enthousiasme om ervaringen te delen en kritische opmerkingen te plaatsen, was dit boek er nooit gekomen. Als schrijver ervan ben ik zeer schatplichtig aan al die mensen met wie ik heb mogen werken.

Dat de lange reis die de verschillende hoofdstukken hebben afgelegd, nu zijn voltooiing vindt in deze publicatie, heeft een directe aanleiding. Binnen de Master Begeleidingskunde aan Hogeschool Rotterdam, waaraan ik als lector verbonden ben, is er een lange traditie van narratief werken. De ‘founding mother’ daarvan is zonder twijfel Marianne Banning-Mul, die samen met haar man, wijlen Han Banning, de inhoudelijke grondvesten heeft gelegd voor de masteropleiding, waar we – ik spreek nu over studenten, collega’s, en mijzelf – ons zo mee verbonden weten en aan verbonden hebben. Veel dank zijn wij verschuldigd aan Marianne, vooral om haar altijd begeesterde en begeesterende betrokkenheid op de inhoud van het begeleidingskundig werk, om haar intellectuele doordenking ervan vanuit het fenomenologisch-narratieve perspectief (Banning-Mul, 2015; Banning &

Banning-Mul, 2005), en om haar altijd enthousiaste verbinding met studenten en teamgenoten.

Marianne neemt nu afscheid van de Master Begeleidingskunde. Die gebeurtenis is de directe aanleiding tot het verschijnen van dit boek. De erfenis die zij achterlaat, blijkt een inspirerende levenskracht te hebben. Deze bundel, die de traditie van de fenomenologisch-narratieve benadering in de begeleidingskunde voort wil zetten, is daar een voorbeeld van. Aan haar draag ik deze bundel dan ook met veel waardering op!

Literatuur

- Banning-Mul, M. (2015). Narratieve benadering in supervisie. In: M. Boer, M. Hoonhout, J. Oosting (red.), *Supervisiekunde meerperspectivisch*, p. 459-468. Deventer: Vakmedianet.
- Banning-Mul, M. & Banning, H. (2005). *Narratieve begeleidingskunde. Hoe het gebroken verhaal professioneel te waarderen*. Soest: Nelissen.

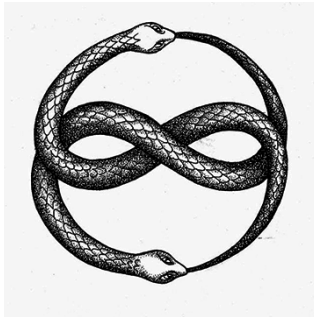
Inleiding

'Luister, Bastiaan,' zei hij. 'Ik praat niet graag. Ik houd meer van de stilte. Maar deze keer wil ik het je zeggen. Jij zoekt het Water des Levens.'

Michael Ende

Het oneindige verhaal

In 1979 schreef Michael Ende een kinderboek met de titel 'Die unendliche Geschichte', in het Nederlands vertaald als 'Het oneindige verhaal'. Zijn vertelling is als een modern sprookje een treffende illustratie van de idee van het boek dat in uw handen ligt. In 'Het oneindige verhaal' worden twee wonderlijke verhalen verhalen in elkaar verweven. Het ene verhaal is in het rood gedrukt, het andere is weergegeven in blauwe letters, telkens verlicht met een prent van twee slangen die elkaar in de staart bijten. Ook op de omslag is dit beeld van de Ouroboros, (vgl. Jung, 1995,¹⁹⁴³) als illustratie afgebeeld. De twee slangen vormen samen een doorgaande beweging: het ene verhaal grijpt in het ander en vormen zo samen een oneindige rondgang door, zichzelf zonder ophouden vernieuwend.

De twee parallel lopende en tegelijkertijd in elkaar verweven verhalen in het boek van Michael Ende worden in twee verschillende kleuren gelezen. Het rood van de tienjarige Bastiaan leidt ons door het leven van een stille, bedrukte jongen, wiens moeder onlangs overleden is en van wie de vader zich van verdriet heeft teruggetrokken en daardoor zijn zoon weinig aandacht schenkt. Op school, waar zijn klasgenoten hem pesten om zijn melancholische temperament, voelt Bastiaan zich evenmin goed. De enige veilige plaats voor hem is daarom zijn rijke verbeelding.

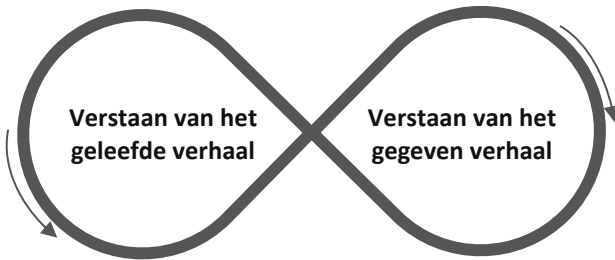
Zo komt hij in het blauwe verhaal terecht, waar hij, verdiept in het lezen van het wonderlijke boek waartoe een oude antiquair hem heeft gelokt, aanvankelijk de jongeman Atréjoe ontmoet, aan wie de taak is opgedragen het rijk Fantasië te redden van het zich steeds meer en meer uitbreidende Niets.

Eén van de boeiende kenmerken van 'Het oneindige verhaal' is de voortdurende wederzijdse beïnvloeding van de rode en de blauwe verhaallijn. De zielige Bastiaan en de dappere Atréjoe raken elkaar. De weg die Atréjoe aflegt, kan hij alleen gaan dankzij de enige kwaliteit die Bastiaan zichzelf durft toe te dichten: zijn verbeeldend vermogen. De gang die Bastiaan gaat gedurende het boek, wordt gevoed en gevormd door de moed die Atréjoe aan de dag legt. Daaruit schept de jongen zelf nieuwe levenskracht. De twee verhalen zijn als de twee slangen die elkaar in de staart bijten en daarmee de cirkel gaande houden. Zij symboliseren daarmee het principe van de hermeneutiek, dat zegt dat het ene verhaal nodig is om het andere verhaal te verstaan, zoals de spiegel en de kijkende persoon beide nodig zijn om de beeltenis op te roepen en waar te nemen.

Doelstelling

Deze heen en weer gaande beweging tussen de gegeven verhalen uit het erfgoed van onze beschaving - Kunneman (2005) spreekt van 'de culturele humuslaag' - en de geleefde verhalen van mensen van elke dag, vormt de centrale gedachte van de narratieve werkvormen die in deze bundel gepresenteerd worden. Er worden mythen, sprookjes en gedichten opnieuw verteld en geschreven, om met behulp daarvan

onzelf dieper en beter te verstaan. Hierin bestaat de ene beweging: onszelf begrijpen via de verhalen. Als we naar die verhalen luisteren, dan blijkt altijd ook de andere beweging op gang te komen. Dankzij de verbinding met onze eigen ervaringen en belevenissen, krijgen de gegeven verhalen en de voorgedragen gedichten zelf ook weer een nieuwe diepgang en een nog niet eerder ontdekte rijkdom aan betekenis.

Deze tweezijdige beïnvloeding van verstaan en betekenisgeving van teksten staat bekend als de hermeneutische cirkel (Gadamer, 1986). Het begrip van het verhaal draagt bij aan het zelf-verstaan, en het zelf-verstaan op zijn beurt verdiept het inzicht in het verhaal, als de oneindige beweging van de lemniscaat (Vgl. Meijers, 2017).

Feit en verbeelding

Naast deze methodische gelijkenis van in elkaar grijpende verhalen bestaat er tussen de bedoeling van de onderhavige bundel en de vertelling van 'Het oneindige verhaal' van Michael Ende nog een andere overeenkomst. Deze heeft te maken met de boeiende en alarmerende inhoud van 'Het oneindige verhaal'. Het sprookje van Michael Ende stelt een thema met een verontrustende diepgang én actualiteit aan de orde. Het rijk Fantásië is in gevaar! De Kleine Keizerin is ziek! Haar kwaal blijkt de ziekte van het rijk te zijn: er vallen, zoals gezegd, gaten in het keizerrijk, lege plekken, die het beste getypeerd kunnen worden met 'het niets!' Het rijk Fantásië wordt bedreigd door... door... Niemand die het duidelijk kan zeggen, maar grote delen van het oneindig rijk verdwijnen eenvoudig, worden tot

leegte, tot niets. Dit sprookje laat zich lezen als een waarschuwing voor de ontmythologisering door de ‘mechanisering van ons wereldbeeld’ (Dijksterhuis, 1950): als alles verklaard en beheerst kan worden, dan sterft de verbeelding en verliest de wereld haar betekenis. De dingen, inclusief relaties, gaan op in hun nuttigheid en gebruikswaarde, waardoor hun intrinsieke zin en diepere betekenis verkommeren.

Met de introductie van mythen, sprookjes en gedichten in de wereld van de professionele begeleiding wil dit boek de inhoud van oude verhalen die van tijden her tot de verbeelding van mensen gesproken hebben, terugbrengen in het centrum van de begeleidingskunde. Professionele begeleiding is meer dan alleen het helpen van individuen en groepen om naar zichzelf te kijken, meer dan alleen stilstaan bij eigen ervaringen om daarop beslissingen te baseren. Mythen, sprookjes en gedichten hebben veel tot ons te zeggen. Begeleiden bestaat niet alleen uit het stimuleren tot zelfreflectie, maar ook uit het aanreiken van bronmateriaal met betekenisvolle boodschappen, waardoor die zelfreflectie gevoed kan worden.

Het voorstel om voor begeleidings- en professionaliseringstrajecten te putten uit de bronnen die onze cultuur rijk is, is ingegeven door de verontrustende waarneming dat in onze maatschappij het functionele denken steeds meer de overhand krijgt. De techniek verdringt het symbool. De functie is belangrijker dan de betekenis. Een sprekend voorbeeld daarvan is de opmerking van een jonge moeder: “Ik laat mijn kind elke dag piano spelen, want dat is goed voor de ontwikkeling van zijn hersenen” (vgl. Levitin, 2016). Hoe waar dat wetenschappelijk aangetoonde verband misschien ook is, toont zich hier toch een omgekeerde wereld. Laat het kind liever het instrument bespelen (en dus zijn hersenen gebruiken) omdat pianomuziek mooi is en het waard is om gespeeld en gehoord te worden. Dit voorbeeld laat zich naar duizend andere levensterreinen vertalen. Denk aan onze omgang met voedsel, onze verhouding tot de natuur, de manier waarop we leren lezen en de inrichting en inhoud van onderwijs en wetenschap überhaupt. De mechanisering en verwetenschappelijking van ons wereldbeeld heeft ons functioneel leren denken, maar daarmee dreigen we los te raken van de ingeboren waarde van de dingen en hun betekenis in zichzelf.

Als we de dingen niet meer doen omwille van die dingen zelf, dan komen ze al snel onder het dictaat te staan van de economie van collectieve welvaart en persoonlijk gemak en genot. Dat is precies wat we zien gebeuren: het onderwijs en de wetenschap hebben zich in sterke mate ontwikkeld in functie van hun maatschappelijke nut: wat leveren ze op; hoe kunnen de opbrengsten 'gevaloriseerd' worden? Het gevolg is, in termen van het boek van Michael Ende, dat er gaten vallen in het rijk van Fantásië. De zaken die ogenschijnlijk geen nuttige bijdrage leveren aan de maatschappelijke en economische orde, verdwijnen uit de aandacht, met als consequentie dat er leegte ontstaat: gaten van niets en een overheersend gevoel van onbehagen en neerslachtigheid dat de meest sensitieven onder ons kennen, zonder er een verklaring voor te kunnen geven (Verbrugge, 2004; Heine, 2016).

Leven in verhalen

Het beeld van de twee slangen als in elkaar grijpende verhalen is ideaaltypisch. In de cirkelgang van het leven is het een symbool voor de zoektocht naar zingeving en heelwording. Jung (1986,¹⁹⁴³), die ook vaak gebruik maakt van het beeld van de Ouroboros, spreekt van individuatie. De mens is gericht op zelfwording, en dit betekent dat hij telkens opnieuw, zoals een slang vervelt, zich ontdoet van uiterlijk vertoon, om steeds zuiverder zijn bestemming te vinden door terug te keren naar zijn diepste oorsprong.

De realiteit van het leven biedt echter de nodige weerstand tegen dit mooie en misschien wel al te romantische ideaal. Bestaat er wel zoiets als een diepste oorsprong en eigenlijke kern? Wordt ons leven niet veel meer gekenmerkt door een diversiteit aan motieven en oriëntaties? Leven we niet eerder in een veelheid aan verhalen? Is de tijd van de grote verhalen, inclusief het verhaal van de zelfontdekking, niet voorbij? Zijn we niet eerder gefragmenteerd dan heel?

'Het oneindige verhaal' van Michael Ende bestaat uit 26 min of meer losse verhalen. Elk hoofdstuk bevat weer een nieuwe belevenis in het rijk van Fantásië, die als een opzichzelfstaande vertelling gelezen kan worden. Daarnaast wordt er in het boek verwezen naar talrijke verhalen die er geen plaats in hebben en "een andere keer maar eens verteld moeten worden".

Met deze structuur is het moderne sprookje van Michael Ende ook een symbool voor het leven van mensen in deze tijd. Wij leven in ogenschijnlijk losse verhalen die naast elkaar bestaan en vaak slechts oppervlakkig aan elkaar verbonden zijn. Het verhaal van onze sportvereniging is een ander dan het verhaal van ons werk. In het verhaal van de opleiding die we volgen, beleven we onszelf anders dan in het verhaal van onze relatie. Het verhaal dat we delen met de kinderen uit ons eerdere huwelijk is nogal verschillend ten opzichte van het verhaal waarin onze nieuwe liefde zich afspeelt. Zo speelt ons bestaan zich af in een veelheid van verhalen. J.H. van den Berg sprak reeds in 1963 over 'Leven in meervoud'.

Dat wat zich op persoonlijk niveau afspeelt, doet zich ook voor op het collectieve niveau van organisaties en van het geheel van de samenleving. Het verhaal van het management is niet zelden in sterke mate anders dan het verhaal van de medewerkers op de werkvloer. Het verhaal van de beleidsmakers kent een andere rationaliteit dan het verhaal van de burgers. In bedrijven, instellingen en in het totaliteit van de maatschappij speelt het leven zich ook af in een veelvoud van verhalen.

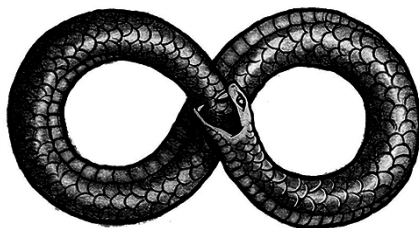
Misschien is er juist om die reden wel zoveel behoefte aan begeleidingskundige ondersteuning. Begeleidingskundigen zijn de professionals die mensen, zowel individueel als in het georganiseerde verband van het werk, helpen om hun verhaal te verhelderen en de veelheid van verhalen op elkaar te betrekken. Via het vertellen worden de fragmenten tot een verhaal en worden de ervaringen tot een inzicht. Het leven in het veelvoud van verhalen doet veel mensen zoeken naar samenhang en zin.

Het luisteren naar de aanknopingspunten in de culturele humuslaag is zo waardevol omdat de oude verhalen ons helpen om in de veelheid en verbrokkeling van ons bestaan een beetje eenheid en verbindende betekenis te ontdekken. Zij nodigen ons uit ons eigen verhaal te vertellen in het licht van iets wat groter is dan wij. In muziektermen uitgedrukt: de begeleidingskundige helpt met zijn narratieve werkvormen om in de meerstemmigheid van het bestaan de polyfonie toe te laten zonder dat het een kakofonie wordt.

Ook dit boek over narratieve werkvormen kan gelezen worden als min of meer afzonderlijke verhalen. Elk hoofdstuk vormt een deel van

het geheel, maar kan ook zelfstandig begrepen en gebruikt worden. Verschillende hoofdstukken zijn in licht gewijzigde vorm ook al eerder als artikel of hoofdstuk van een andere verzamelbundel verschenen. Hoewel de hoofdstukken op zichzelf staan, is de volgorde niet geheel willekeurig. De orde in het boek kan begrepen worden als een ontwikkeling van relatief eenvoudig naar complex. Gedurende het lezen zal het verhaal (of zullen de verhalen) van het leven steeds meer samengesteld blijken te zijn en een gelaagd en meerstemmig karakter blijken te hebben. Daardoor wordt ook de behoefte aan het vertellen van die verhalen steeds groter, om zodoende in die veelheid de eenheid niet helemaal te verliezen.

Leven in verhalen', met zijn verschillende hoofdstukken, wil in die behoefte voorzien door doordachte werkvormen aan te reiken aan begeleidingskundigen, zodat zij daarmee hun cliënten en cliëntsystemen kunnen helpen om, in termen van 'Het oneindige verhaal', de Kleine Keizerin telkens weer een nieuwe naam te geven, zodat de gaten in hun bestaan en de kieren en scheuren in hun verhalen weer een nieuwe zin kunnen krijgen, en de Ouroboros zich kan blijven vernieuwen.

Literatuur

- Berg, J.H. (1963). *Leven in meervoud. Een metabletisch onderzoek*. Nijkerk: Callenbach.
- Dijksterhuis, E.J. (1950). *De mechanisering van het wereldbeeld*. Groningen: Meulenhoff.
- Ende, M. (2004). *Het oneindige verhaal*. (Vertaling van *Die unendliche Geschichte*.) Baarn: De Fontein.
- Gadamer, H.G. (1986). *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr.

- Heine, B. (2016). *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*. Baarn: Ambo.
- Jung, C.G. (1986,¹⁹⁴³). *Droom en individuatie*. (Vertaling van het eerste deel van *Psychologie und Alchemie*.) Rotterdam: Lemniscaat.
- Jung, C.G. (1995,¹⁹⁴³). *Verlossing in de alchemie*. (Vertaling van het tweede deel van *Psychologie und Alchemie*.) Rotterdam: Lemniscaat.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Levitin, D. (2016). *Ons muzikale brein*. Amsterdam: Atlas contact.
- Meijers, F. (2017). (Zelf)reflectie, een inleiding. In: F. Meijers & K. Mittendorf (red.). *Zelfreflectie in het hoger onderwijs*, p. 13-32. Apeldoorn: Garant.
- Verbrugge, A. (2004). *Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur of drift*. Nijmegen: SUN.

Hoofdstuk 1

Identiteit

Reflecties bij het prentenboek 'Kikker is Kikker' van Max Velthuijs

In een andere bewerking is dit hoofdstuk eerder verschenen in:
F. Meijers & K. Mittendorff, red. (2017). *Zelfreflectie in het hoger
onderwijs*, p. 145-166. Antwerpen/Amsterdam: Garant

Samenvatting

Het prentenboek 'Kikker is Kikker' blijkt zich te lenen voor een psychologische interpretatie en laat zich vanuit dat perspectief lezen als een verhalende beschrijving van het proces van identiteitsontwikkeling. Het voorlezen van het platenverhaal blijkt een krachtige interventie in begeleidings- en opleidingstrajecten, waarvan de werking beschreven kan worden met behulp van een aantal 'mechanismen' die zich voordoen in de heen en weer gaande beweging tussen de dynamiek in het verhaal en de dynamiek in de luisteraar.

(Illustraties zijn met toestemming opgenomen)

Identiteit

Reflecties bij het prentenboek 'Kikker is Kikker' van Max Velthuijs

*Geleidelijk bracht de brug
van het leven over het leven
mij naar mijn oorsprong terug
en ik werd die ik was gebleven.*

Martinus Nijhoff

Voorlezen

Het is meer dan vijftien jaar geleden dat ik mij voor het eerst de methodische vrijheid permitteerde om in een loopbaanbegeleidings-traject het prenten-boekverhaal 'Kikker is Kikker' voor te lezen voor een cliënt van mij. Het betrof een jongeman, werkzaam in het voortgezet onderwijs, die enerzijds onrealistische eisen aan zichzelf stelde en anderzijds zich voortdurend vergeleek met anderen die het beter getroffen hadden en in staat waren een gelukkiger leven te leiden. Mijn vrijmoedige (maar toen ook nog wel beschroomde) interventie schiep, achteraf gezien, een bepalend moment in het traject, een ankerpunt waar mijn cliënt in latere gesprekken steeds naar teruggreep.

Na deze ervaring heb ik het platenverhaal vaker gebruikt, in individuele coaching, maar daarnaast vooral ook in trainingen voor professionals in de begeleidingskunde en loopbaancoaching rond de thema's identiteitsvorming, integratie en zelfacceptie, als een narratieve interventie die de reflectie op het 'zelfverhaal' beoogt te bevorderen (Vgl. Huijgevoort en Koren, 2015).

Het voorlezen van een verhaal is een gebeurtenis die aandacht vraagt, zowel van de lezer als van de luisteraars. Ik kies daarvoor dan ook een geschikt ogenblik, dat als een overgangsmoment kan dienen in een bijeenkomst of traject. Het verhaal lees ik voor, zittend in een kring of tegenover de cliënt. Ik heb het boek op mijn schoot met de